5121

Б. Кебекова

Эр Табылды эпосу

1962

ПАПКА
ДЛЯ
БУМАГ

"ЭР ТАБЫЛДЫ" ЭПОСУНУН ИДЕЯЛЫК БАГЫТЫ ЖАНА КӨРКӨМДҮК ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ.

Кыргыз, ошондой эле Орто Азия, казак элдеринин тарыхында калмак, жунгар хандарынын жортуулу эстен кеткис ~~[illegible]~~ элестүү учур, толкундуу күндөр катарында белгиленет. Натыйжада XV-XVIII кылымдарда жунгар феодалдарынын кол салган жылдарында элдин башынан өткөргөн азаптары, кылымдар бою уланып туулган баатырдык менен жүргүзгөн коргонуу күрөштөрү жазма адабияты өнүкпөгөн кыргыз сыяктуу элдердин тарыхы катарында оозеки адабиятта сакталып калган. Чыныгы элдик нукура эпос ошол эзүү жаралган доордун идеалын түзгөн сюжетти, окуяларды, образдарды өз ичине камтыйт. Ошондуктан кыргыз, ошондой эле калмак-жунгар хандарынын жортуулуна учураган башка элдердин эпосторунда да элди-жерди көз карандылыктан сактоо доордун талабы, учурдун идеалы катарында белгиленет. Демек, "Манас", "Эр Табылды", "Курманбек", "Алпамыш", "Кобланды" эпосторунун ортосунда өзүнүн алдына койгон идеалы, жаралган доору, түзгөн образдары жагынан болгон үндөштүк ирде ошол элдердин бирдей тарыхый учурду бирдей толкундануу башынан өткөрүшү турмуштук окшоштук менен мүнөздөлөт. Калмак-жунгар феодалдарынын басмачылык жортуулдарына учураган ~~[illegible]~~ Орто Азия, казак элдеринин көчмөлүк эпосторуна тиешелүү сюжеттик-

-идеялык жалпылык -ал чыгарманын эпос мезгилдин идеалы болгон чет элдик басып алуучулардан элдин көз карандысыздыгын коргоо, күрөштүн улуттук-бош-тондук көтөрүлүш мүнөзүндө өтүп, ички жана сырткы душмандарга каршы багытталып, элди Табылды, Курманбек, Кобланды сыяктуу баатырлардын тегерегине топтолуп, алардын кыймыл-аракетин колдоого, биригүүгө чакыруу болуп эсептелет. Жогорку эпостордо бүт дээрлик калмак хандары биринчи болуп басып кирип, тынч жаткан элдин тынчтыгын бузат. Ал эми Таргын, Кобланды, Алпамыш, Манас, Курманбек сыяктуу элдин фантазиясында түзүлгөн каармандардын образдары эл эркиндигин коргоп, ал урушун чайпап чыккан күрөшчүлөр катарында эпостон орун алат.

Эпостордун ортосундагы эпизоддук, сюжеттик, ж.б. жогорудай идеялык үндөштүктү Н.С. Смирнова эпос жаралган шарттын окшоштугу, традициялык бирдиктүүлүк менен белгилейт. Үрп-адаты, адабияты, коомдук түзүлүшү, традициясы, тили үндөш кыргыз, казак сыяктуу элдердин эпосторунда туруктуу окшоштуктан келип чыккан оң каармандын жарык дүйнөгө келишин баяндоо менен чыгарманын башталышы андан ары калмак хандарынын капыстан элди тоноп качышы, анын артынан куугунга чыккан элдик баатыр менен калмак хандын ортосундагы жекеме-жекеге чыгуу, эпостук оң каармандын кырк жигитинин болушу,

---

1. Н.С. Смирнова "Об отношении "Алпамыша" к казахской эпической традиции" / "Об эпосе Алпамыс"/ Издательство А.Н. Узб. ССР. Ташкент, 1959 год

анын ички пикир келишпестиктин натыйжасында убактысынча жеңилишке учурап, артка чегиниши, же оң каармандын өлүмү, бирок окуянын аягы адилеттүүлүктүн жамандыктын үстүнөн болгон жеңиши менен аяктаган эпостун сюжетинин болжолдуу схемасын түзөт. Бирок мындан бардык эле эпостор үчүн жогоркудай сюжеттик линия схема катарында тартуу кылынат, деген жыйынтык~~тар~~ ~~келип~~ чыкпайт.

Эпостон элдердин коомдук-турмуш шартынын бирдейлигинен келип чыккан үндөштүктөн башка да, анын өз өзгөчөлүгүндө туруктуу традицияга айланган көрүнүштү жолуктурабыз. Мындай традициялуулук бир эмес, бир канча эпостордун образ түзүү, сюжеттик-композициялык курулушунда, идеялык багытында жана көркөм сөз каражаттарында учурашы мүмкүн. Ал эми эпос өзү жаралган коомдун шартына, чөйрөсүнө, же айтуучунун жеке көз карашына талантына карата толуктоолорго өзгөртүүлөргө учурагандыгына карабастан айрым доордон-доорго, айтуучудан-айтуучуга өткөн бардык эпосторго таандык традициялуу өзгөчөлүк анын башталышы, аякталышында, окуянын өнүгүшүндө, айрым эпизоддордо, көркөм сөз каражаттарында сакталышы мүмкүн. Эпостордун ортосундагы бул сыяктуу традициялуу бирдик айтуучунун талантына, жеке көз карашына карата ар кырдуу бай сюжетти берген анын жеке өзгөчөлүгүн, өз алдынчалыгын жокко чыгарбайт.

Эпостогу традициялык окшоштук баатырдын төрөлүшүн

коомдук шарт, турмуштун суроосунун талап кылышы болуп эсептелет. Окуянын "өткөн замандардын бир кылымында"[1], "мурунку өткөн заманда"[2], "эртеде кыргыз заманында"[3], "бурунку өткөн заманда"[4], "илгери өткөн заманда"[5] делип, кээ бири лексикалык айырмачылыгына карабастан, бир эле түшүнүктүн маанисин берген, айтуучунун баяндамасы менен башталышы мындан ары сөз бир элдин өткөндөгү тарыхы, турмушу тууралуу боло тургандыгын алдын ала кабарлайт. Андан кийин буга, же тигил калктын өз учурдагы коомдук түзүлүшү ал абалы жөнүндө кыскача түшүнүк берилет да, ал шарттан зарыл дүйнөгө жаңыдан жаралган баланын иши менен байланыштырылат. Ал эми баатырдын төрөлүшү айтуучу тарабынан салтанаттуу сүрөттөлүп, чоң көңүл бурулушу анын келечекте элдин кызычылыгын коргогон баатыр экенин, элдин тарыхында зор иштерди иштей тургандыгын алдын ала белгилейт. Дээрлик бардык эпосто баланын төрөлүшүн, чоңоюшун көтөрүлүшүн тездиги көркөм сөз каражаттары менен кенелете сүрөттөө кыргыз элинин баатырдык эпосторунда басымдуулук кылат. Мисалы, "Курманбек" эпосунда Курманбек ойноп жүрүп ар кайсы балдар менен күрөшсө, кол учуна келгенин койбойт, он эки жашка келгенде эчен балдарды ыйга калтырат.[6] Ал эми "Манас" эпосунда

---

1. "Курманбек" 1957, Фрунзе, 9-бет.
2. "Эр Табылды" 1957, Фрунзе, 7-бет.
3. " Эр Тарғын" Алма-Ата, 1957, 7-бет.
4. "Камбар баатыр" 1957, 7-бет.
5. "Кедейкан", Фрунзе-Казань, 11-бет.
6. "Курманбек" Фрунзе,, 1957, 9-бет.